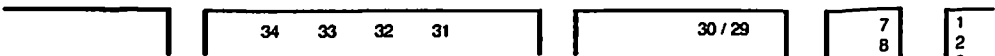

Generala Lešjanina

OBJAŠNJENJE PLANA JEVREJSKE MAHALE U NIŠU
(Po nacrtu dr Avrama Nisima)

1. "El Kal Grande" – Veliki hram
2. "El Mildar" – Jevrejska škola
3. Haham Jichak
4. Avram Hason, dugogodišnji famulus
5. "Tikun hacot"
6. Čelebon Mandil
7. "El Kaliziko" – Mali hram
8. Čika Marko Mandil
9. Meir Alkalaj
10. Leon (Juda) Eli
11. Mošon Konforte
12. David Nahmijas
13. Lejače (Eljiau) Veron
14. Bohor Abenšoam (Moša Šoamović)
15. Leon Bahar Moše (Moric Leonović)
16. Moša Mandil
17. Rafael Bahar Jaakov
18. Tija Venuča, La Mastra – Gan jeladim
19. Šabetaj Karijo
20. Ašer Mandil – Demuse – Moric Mandil – dr Jakov Mandil
21. Reuben Mandil (Josif Mandilović, fotograf, docnije u Beogradu)
22. Štedionica
23. Persjado Gedalja (Deda Bate Gedalja)
24. Kuća za rabinera
25. U dvorištu Samuel El Šamaš
26. David Alkalaj, krojač, naglup
27. Hajim Mandil – Šemaja Mandilović
28. Jichak Nisim (Kučo el Vlaho) – sinovi: Zdravko, Čibi, Moric, Šaul
29. Haham Persjado
30. Jakov Alkalaj – Biti Mandil
31. Solomon Ruso
32. Jevda Eškenazi
33. Binja Gedalja
34. Moric Mandil
35. Šabetaj Mandil
36. Nařali Karijo
37. Tijo Binjo – burekdžija
38. Jakov Karijo
39. Jisrael Alfandari, El Šohet
40. Moša Eškenazi
41. Leon Karić
42. Zaharije Čelebonović
43. zet mu Samuilo Levi
44. Rafael Almoznino
45. Nahman Hazan sa sinovima: Tejo (Jisrael), Hajim i Sava (Samuilo)
46. Josef Levi
47. Jichak (Kučo) Adanja i ćerka mu Rejna, babica
48. Hajim Mandil
49. Nisim Ezra
50. Kučo Nahmijas
51. Menhem Hazan i sinovi: Haim i Israel i unuk dr Sami Hazan
52. Aron Alfandari
53. Braća Mevorah: Geršon i Dano
54. Geršon Mošić
55. Geršon Bukiš
56. Rafael Hason
57. Bohor Geršon Isaković (Del Derven)
58. Marko Nahmijas
59. Marko Alkalaj, optičar
60. Meir Levi, El šamaš
61. Jekutiel Carfati
62. Šaja Bejakov
63. Josef Alkalaj
64. Moše Haravon, otac Meira i Rahamima
65. Alkalaj, otac Meira i Rahamima
66. Mordehaj Konfino, jorgandžija
67. Moša Konforte i sinovi
68. Šebetaj Karijo, bankar
69. Salamon Varon i David Abenšoam, konfektionari
70. Jichak Nisim (Kučo el Vlaho, žitar)
71. Persjado Gedalja i sin Benjamin, žitari
72. Meir Mevorah i sinovi, žitari
73. Nehmijas, Karijo i Levi, žitari i kožari

GLAVNA ČARŠIJA
– Obrenovićeve ulica:

1. Dva prijatelja Kalderon i Aladžem
2. Braća Levi
3. Mile Popić i Hajim Veron
4. Andon Andonović i Jichak Mandil
5. David Levi (dečje igračke)
6. Čika Marko, konfekcija
7. Salamon Ruso, bankar
8. Moše Geršon i sin Geršon Mošić, menjači
9. Jekutiel Carfati, kubedžija – Špengler

GORE:

- Iza broja 11. Moni Levi
Iza broja 12. Jevrejska štedionica 13a
Iza broja 13. Nahman Hazan 13b
Iza njega Menhem Hazan, bankar, niški Montefiore

Naissus, antičko ime Niša, keltskog je porekla. Za "municipijum" je proglašen posle 169. godine. Kraj Niša je Klaudije porazio Gote 269. godine. Od Dioklecijana, grad je pripao provinciji Dardaniji.

U Nišu se rodio car Konstantin I Veliki (274–337), prvi rimski car koji je u hrišćanskoj crkvi pronašao oslonac za svoju vlast i za tadašnji robovlasnički sistem u Imperiji. Hrišćanstvo je postalo zvanična državna vera ("In hoc signo vinces" = "Pobedićeš u tom znaku"). Proglašen je za sveca. Arheološka iskopavanja u Nišu otkrila su deo monumentalne statue cara Konstantina, doduše samo glavu, koja se smatra najlepšim primerkom (čuva se u Narodnom muzeju u Beogradu).

U doba Vizantije Niš je bio važan trgovački grad i oružnica. Za vreme tzv. Scobe naroda porušen je, ali je obnovljen za vlade cara Justinijana i docnijih vladara.

U sastav srednjovekovne srpske države Niš je ušao kao veliko i bogato naselje 1183. godine, za vladavine Stevana Nemanje. Šest godina kasnije u njemu je Nemanja dočekao krstaše i sklopio savez sa Fridrihom Barbarosom.

Godine 1386. Niš je pao u ruke Otomana, pod čijom je vlašću ostao do 1878. godine.

<i>Izvor</i>	<i>Godina</i>	<i>Stanovnika</i>	<i>Jevreja</i>	<i>%</i>
Gopčević	1874.	oko 12.800	1.076	8,46
Godišnjak	1878.	12.817	900	7,02
Kanitz	1887.	21.056	812	3,85
Enc. Brit.	1900.	24.451	800	3,27
Popis	1921.	25.109	537	2,13
Popis	1931.	35.465	376	1,06
Nezvanično	1941.	oko 46.000		
Jevreja starosedelaca			366	
Došljaka			64	
Izbeglica–Niška Banja			160	
Izbeglica–Kuršumlijska Banja			380	
Ukupno			790	

JEVREJSKA ZAJEDNICA U NIŠU

U Godišnjaku grada Niša iz godine 1938, piše o Jevrejima da su oni stanovnici Niša još iz doba Rimljana, ali se za njihovu crkvenu opštinu zna tek od 1695. godine, kada su u grad u većem broju stigli "Sefardini".

"Od tog doba počeli su i niški Jevreji da učestvuju sa više poleta u raspravljanju problema i etike svoje vere, te je tako bilo među njima i nekoliko istaknutih. U izvesno vreme Niš je za Jevreje bio možda dosta značajan, kada se istorijski spominje da ga je, posle Carigradskog kongresa, posetio i genijalni Majmonides..."

Zna se da je Mehmed–paša, gospodar Soluna i sin bosanskog vezira, imao u Nišu 1736/37. godine dva Jevrejina, Isaka i Eliasafa, kao svoje "bazrdan–baše" (turski: bazirgan = trgovac).²

1) Godišnjak grada Niša, 1938, 16–17. Citat prenosimo doslovno. Ne zna se ko je autor, niti izvori podataka.

2) Vuk Vinaver, "O Jevrejima u Dubrovniku u XVIII veku", *Jevrejski almanah*, Beograd 1959–60, 72.

PODACI IZ HEBREJSKIH IZVORA

Prvi pisani dokument do koga smo mogli doći o Jevrejima u Nišu je iz 1651. Reč je o nestanku Jakova, trgovca vunom iz Niša. Dva svedoka su potvrdila da je Jakov ubijen u blizini Aladža–Hisara (Kruševca) i da mu je leš bačen u Moravu. Rabin Avraham Hananja, koji je tada boravio u Beogradu i kome je predmet upućen, došao je do zaključka da su svedočenja prihvatljiva, te je Jakova proglasio mrtvim, a njegovu vezanicu ("aguna") udovicom.³

Godine 1723 (nama nepoznati) zastupnik rabina postavio je pitanje kako na hebrejskom jeziku treba pisati ime grada i reke koja protiče kraj njega – Niša i Nišave: da li posle slova "šin" dolazi "alef", da li se piše "bet" ili duplo "vav", da li na kraju reči treba napisati "alef" ili "hej" i sl. Sve to da bi venčanice, razvodi brakova i slični dokumenti bili propisno napisani, jer bi se u suprotnom proglasili bezvrednima.⁴

Iz istog izvora saznajemo da je u Nišu bilo problema oko ritualnog kupatila (bet hatevila). U pitanju je bio dovod vode pomoću točka specijalno sagrađenog u tu svrhu. Na tom drvenom točku bilo je udubljenja za vodu, koja se kroz oluk, pod nagibom, slivala u kupatilo. Voda nije bila iz "živog izvora", kako je po pravilu trebalo da bude, pa su zato izmislili "rešenje": da bi pumpana voda izgledala "živa", izbušene su rupe na udubljenjima u točku, pa je, dok se točak okretao, voda prskala i ličila na "živu". Točak su okretale ne samo životinje već i ljudi.⁵

O pravilnom pisanju imena grada Niša postavilo se opet pitanje pedesetih godina XVIII veka.⁶

Početakom tridesetih godina XVIII veka služila su u Beogradu dva rabina, Sefard rabin Moreno i Aškenaz rabin Levi Jichak Jerušalmi. Rabin Moreno odlučio je da se preseli u Erec Jisrael, ali je obećao svojoj pastvi da će se pobrinuti da im obezbedi dostojnog naslednika. U međuvremenu je rabin obe zajednice bio Levi Jichak Jerušalmi, koji je znao i dudzmo. Stigavši u Carigrad, zamolio je rabin Moreno Hajima Geršona Levija da se primi dužnosti beogradskog sefardskog rabina, na šta je ovaj i pristao. Međutim, na putu za ovaj grad, u Nišu, ubedila ga je niška jevrejska zajednica da je on neophodan ovom gradu, te je u njemu i ostao.⁷

Sledeći niški rabin bio je Jakov de Majo, a 1756. postavljen je za rabina Rahamim Naftali Gedalja, koji je služio tamo do smrti, 19. tišrija 5541 (krajem 1780. godine).

Sahranjen je na trećem po redu jevrejskom groblju. Prvo je bilo na mestu gde je sad centar Niša, a drugo u blizini manastira Sv. Pantelejmona. Poslednje jevrejsko groblje bilo je na mestu današnje ciganske mahale...⁸

S kraja 1794. godine ostala su imena članova duhovne zajednice u Nišu. Doznali smo to iz dokumenta o nestanku Jakova ben Mošea na putu između Batočine i Rače. Na osnovu svedočenja jednog Turčina, koje je slučajno čuo

3) Moše ben Nisim Benvenisti, *Response "Pene Moše"*, II tom, Carigrad 1671, pitanje 27.

4) Moše Hajim ben šlomo Amariljo, *Response "Davar Moše"*, I tom, Solun 1742. Even Haezer, pitanje 51.

5) Isto, pitanje 24.

6) Šmuel Šalem, *Response "Meleh Šalom"*, Solun 1769, pitanje 12.

7) Isto, I tom, Jore dea, pitanje 40.

8) Rabin Avram Daniti, "O niškoj jevrejskoj zajednici", *Vesnik Sefardske jevrejske opštine u Beogradu* 5/1939, 8.

David Mandil iz Niša, Jakov je ubijen i opljačkan. Ovo svedočenje je bilo veoma važno da bi se vezanica ubijenog proglasila udovicom. David Mandil dao je svoju izjavu 29. kisleva 5555. godine, pred sudom u sledećem sastavu: Šimon Mordehaj ben Rahamim Hajim, Rafael Baruh, Hajim Nisim, Šlomo ben Jakov i Jehuda Moše Eli.⁹

U XVIII veku Niš je bio jedan od važnih trgovačkih centara Otomanske imperije. Jevreji su ispunjavali sve obaveze prema državi, redovno plaćali namete i danke, i sami se starali o svojoj zajednici, davali priloge i za sirotinju u Erec Jisraelu, za fondove koji su se starali oko otkupa zarobljenika i sl.

Još od početka XVIII veka dolazili su u Niš izaslanici (šadarim ili šlihim) iz Erec Jisraela, koji su sakupljali priloge za sirotinju. Do propasti niškog Jevrejstva 1941. godine čuvane su u arhivi zajednice potvrde o priložima. Jedna od najranijih, koju je potpisao rabin Eljakim Geron, datira iz 1717. Postojale su i potvrde iz 1754, 1758 i 1765. godine.¹⁰

U Nišu su boravili, duže ili kraće, i Jevreji iz ostalih gradova na Balkanu, naročito iz Kastorije. Ponekad su dovodili i svoje porodice, koje su ostajale u gradu godinama, ali su odbijale da učestvuju u izdacima jevrejske zajednice, iako su uživale sve njene usluge, tvrdeći da već plaćaju takse i poreze u Kastoriji. Pošto je beogradska jevrejska zajednica imala iste probleme, Nišljije su pitale svoju beogradsku braću kako su rešili to pitanje. Beogradski rabin Jichak Behar Moše odgovorio je niškoj braći da su u pravu ako zahtevaju od došljaka koji ne dolaze samo da obave poslove, već se i nastanjuju, da prinesu svoj deo niškoj zajednici.¹¹

Bilo je i iseljavanja iz Niša. Krajem VIII veka preselilo se nekoliko jevrejskih porodica iz Beograda, Niša, Vidina i Edirne u novi grad Určuk (Ruščuk), u kome dotad nije postojala jevrejska zajednica.¹²

Krajem XVIII veka odlučeno je da se u Nišu sagradi nova sinagoga. Zanimljivo je da je tada još bila na snazi zabrana podizanja novih sinagoga. Bilo je to za vreme službovanja rabina Rahima Naftalija Gedalje.

Krajem 1799. godine boravio je u Nišu poznati Rahamim Avraham ben Šabtaj Ventura, koji je bio rabin u nekoliko većih mesta na Balkanu (Bukurešt, Sofija, Plovdiv). Prilikom svog boravka u Nišu potvrdio je nekoliko odluka niškog rabina.¹³

U to vreme veoma mnogo se polagalo na vaspitanje dece. Po broju učitelja može se videti da je zajednica bila prilično velika. Vaspitači predškolske dece bili su Nisim Eli i Izrael Alkalaj, a učitelji u jevrejskoj školi "Talmud-Tora" bili su Avraham Eli i Jehošua Tuvi.

Rabin Gedalja prekinuo je običaj da predmolitelj (hazan) bude istovremeno i ritualni koljač (šohet). On je smatrao da hazan mora da obavlja svoju službu na zadovoljstvo cele zajednice, te zato mora da se čuva od prehlade i da pazi na ličnu higijenu, pa su za ove dve dužnosti angažovana dva službenika. Za hazana je postavljen Jehuda ben Moše Eli, zvani Haham Merkado, autor knjige *Kemah solet*

9) Jakov ben Avraham Geron, *Response "Abir Jakov"*, Solun 1838, Even haezer, pitanje 17.

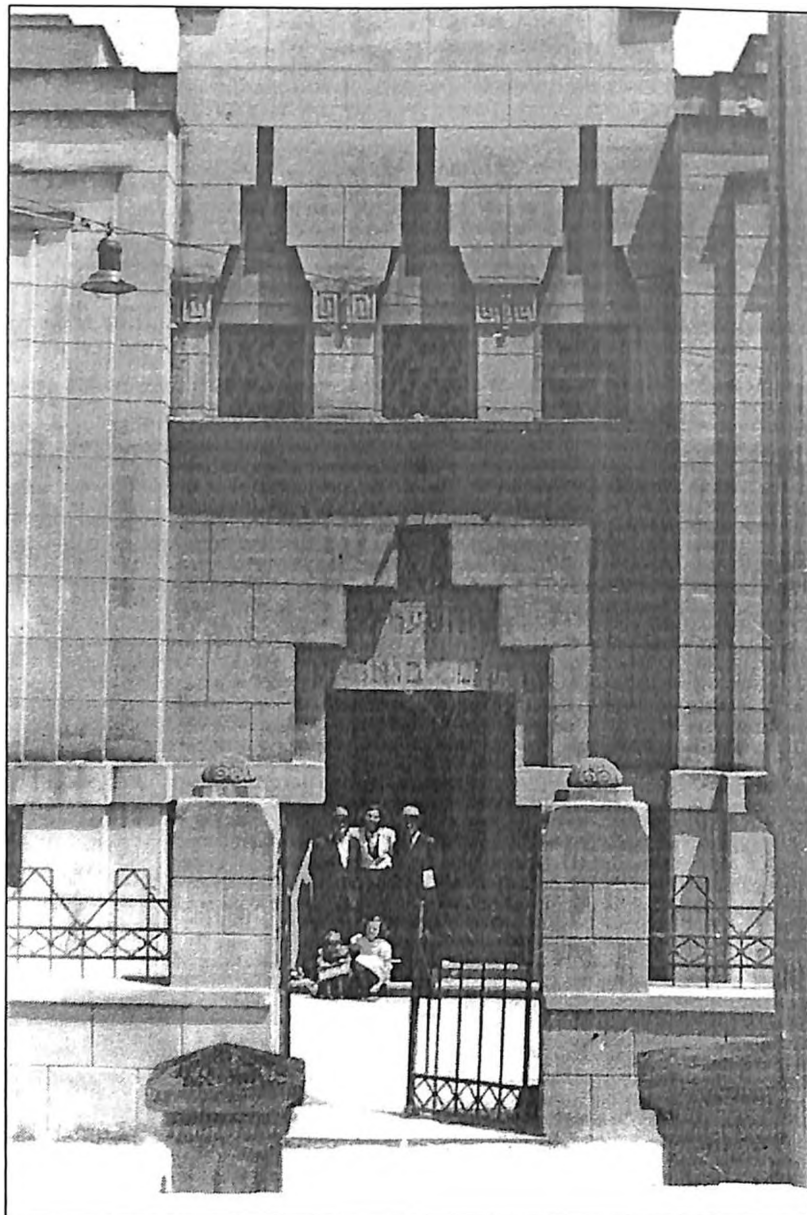
10) Vesnik beogradske sefardske opštine 5/1939, 8.

11) *Spomen-knjiga Or-Meir za rabina Ben-Ciona Meira Uziela*, Jerusalim 1950, 95-100.

12) Rafael Josef ben Hajim Hazan, *Response "Hokre lev"*, II tom, Solun 1813, Hošen mišpat, pitanje 111.

13) Rahamim Avraham ben Šabtaj Ventura bio je sin glavnog splitskog rabina Šabtaja Venture, pisca knjige *Nahar šalom*, Amsterdam 1775, otac glavnog vidinskog rabina Elijahu Venture, pisca knjige *Koliba dešavit*, Solun 1799.

(Solun 1798). Devet godina kasnije, piginuo je njegov zet, učitelj Izrael Alkalaj, zvani Behor. Alkalaj je pošao na put sa Jevrejinom iz Sofije po imenu Menahem ben Mordehaj Pijade. Oni su putovali iz grada Pazarčika, ali u Samokov nisu stigli. Bilo je to zimi, pred praznik Pesah 1809. godine. Svedočenje o obistvu ove dvojice primio je pirotski rabin Moše Jichak Halevi.¹⁴

Sinagoga u Nišu, snimak iz 1949, iz arhive Ž. Lebl

14) Eliezer ben Šmuel de Avila, *Response "Beer majim Hajim"*, II tom, Livorno 1806, pitanje 6.

NIŠ POSLE 1878. GODINE

Niš je bio u rukama Otomana do 1877. godine. Berlinski kongres 1878. potvrdio je srpsku vlast u gradu. Tada je u Nišu živelo 12.817 stanovnika, od toga oko 900 Jevreja (preko 7%).

U jevrejskoj osnovnoj školi radili su 1879. kao učitelji Jakov Mevorah, sa 44 učenika prvog razreda, M. Levi, sa 34 učenika drugog razreda, i David Eli, sa 20 učenika u trećem razredu. Ova škola bila je, prema izveštajima, "slična muhamedanskoj, samo što joj je zaostajala vaspitna strana... i ophodjenje je malo kruće i oštrije... Verczakonska jevrejska opština sa drage volje pristade da svoju decu oba pola da u srpske škole, ali ne subotom, nedeljom i o njihovim praznicima, da bi deca učila svoju veru..."¹⁵

Petnaestog avgusta 1879. buknuo je veliki požar, u kome je, pored hamama u Tvrđavi, izgorela i čitava Jevrejska mahala na levo obali Nišave.¹⁶

Niški Jevreji bili su ubedeni da će im pod srpskom vlašću biti mnogo lakše nego pod Turcima. Međutim, u Srbiji tog vremena bili su još na snazi zakoni koji su ograničavali Jevreje, pa su se ti zakoni primenili i na novopriključene krajeve. Od Jevreja su oduzete nekretnine, koje su ovi legalnim putem kupili od Turaka još mnogo pre njihovog bekstva iz grada. Odmah je zahtevano od jevrejske zajednice da plati 1.500 cekina (oko 6.000 rubalja). Tri jevrejska trgovca uhapšena su i odvedena u nepoznatom pravcu. Njihove porodice predale su vlastima veliku sumu novca za njihovo oslobađanje, ali niti su oslobođeni, niti je dozvoljeno da im se donosi kašer-hrana. Osim toga, srpske vlasti donele su neke naredbe, koje su teško pogodile jevrejsko stanovništvo.

Pazarni dan, koji je dotad bio svakog ponedeljka, prebačen je na subotu. Niški Jevreji uputili su molbu knezu Milanu Obrenoviću da se ta odluka povuče. Molbu su u ime niške jevrejske zajednice potpisali: Solomon Nahmijas, Behor Benjamin, Hajim Levi, Elija Varon, Avram David, Avram Geršon, Saadija Almozlino, Isak Ruso, Avram Zaharija i Šabtaj Kario.

Jevreji su bili prinudeni da zatvaraju radnje u nedelju i na srpske praznike, što im je pričinilo ogromne gubitke, jer niko od njih tada nije otvarao radnje i radionice ni subotom i na jevrejske praznike.

Ni molba niti velike sume novca koje su Jevreji platili nisu dovele do povlačenja odluke. Jevreji su odvođeni na prisilni rad, uz teške namete koje su morali da plaćaju. Po ulicama su bili izvrgnuti ismejavanju i izazivanju, njihovom šohetu nije bilo dozvoljeno da odlazi na klanicu i priprema meso na ritualni način. Ono što ih je naročito pogodilo bila je odluka vlasti da poruše neke spomenike na jevrejskom groblju. I ne samo to: leš Hajima Karioa, koji je preminuo 1. oktobra 1878, izvađen je iz groba 11. novembra 1878. i unakažen. Četiri dana posle toga oskrnavljena su još četiri groba, a posmrtna odežda (tahrihim) pokojnika nađena je na ulici. Jevreji su podneli žalbe protiv ovih slučajeva, ali su im lokalne vlasti cinično odgovorile da je jevrejsko meso oprobani lek protiv stočnih bolesti...¹⁷

15) Arhiv Srbije, Ministarstvo prosvete, F XIV, br. 37/1879.

16) D. Đorđević, "Kako je izgledao stari Niš na dan oslobodenja od Turaka", Politika, 24. juna 1937.

17) Po izveštaju Alliance Israélite Universelle, Hamelic, br. 2/14. januar 1879, 17.

JEVREJI IZ PROKUPLJA

Posle oslobođenja našlo se u Nišu i desetak jevrejskih porodica iz Prokuplja, udaljenog oko 30 kilometara od Niša. Oni su hteli da se vrate u svoj rodni grad, ali ih tamo nisu primali. Januara 1878. uputile su izbeglice iz Prokuplja molbu knezu Milanu:

"Gospodaru,

Znamenjem pravde i čovečnosti krunisao si se lovorikama. Razvivši zastavu jednakosti pridobio si srca sviju balkanskih naroda. I mi, sa strahopoštovanjem potpisati, pribegavamo Tvom moćnom zakrilju, prigrljavamo željno podanstvo Tvog kraljevstva, proniknuti ubedenjem da ćemo pod Tvojim skiptrom stupiti iz mraka u svetlost. Samo Te, milostivi Gospodaru, još molimo da blagoizvoliš narediti da nas, potpisate trgovce iz Prokuplja, ne gone tamošnji neki hrišćanski trgovci, koji prezaju od obrta i utakmice, izgovarajući se i potvarajući na nas da smo mi s Turcima pobešli.

Gospodaru, kad su nam tamošnji Čerkezi, kivni na nas što smo ih tužili vlastima za njihova bezakonja, za krađe koje nam učiniše, zapretili ognjem i oštrim rezom, mi se patnički udaljismo iz Prokuplja u Niš, da žive duše spasemo. Za sobom ostavismo kuće i imanja, uzdajući se u Boga da nepravda mora okončati. A kad se, Gospodaru, kućama vratismo svojim, nekoliko tamošnjih ljudi ne mogaše savladati svoju samoživost i ne ponositi se u sili, nego nas vratiše u Niš. Smiluj se, Gospodaru, i naredi da nas ne gone iz varoši u kojoj se rodismo i u kojoj smo kao poštteni građani sebi i svojim porodicama kuru hleba zarađivali.

U Nišu, 24. januara 1878. godine.

S najdubljim poštovanjem Tvoji verni podanici:

Josif Eškenazi, Moša Mandil, Josif Isak, Nisim Isak i drugi."¹⁸

Članice upravnih odbora WIZO (Svetska organizacija cionističkih žena) i "Debore", lokalne humanitarne organizacije, Niš oko 1930, iz arhive Ž. Lebl

18) Istorijiski arhiv Niš, Fond: Crkvenoškolska jevrejska opština, Niš.

Godine 1892. predsjednik JVO u Nišu bio je Salomon Ruso, delovoda Isak G. Levi, a članovi uprave: Moša H. Levi, Aleksa Robiček i Binja Mandil.

Petnaestog januara 1892. održana je zabava u korist fonda za podizanje nove sinagoge.

Godine 1900. predsjednik JVO bio je Meir S. Levi, a šahter Josif M. Levi.

KRATKA HRONIKA DOGAĐAJA

1904: Moša Kario otvorio je u Nišu štampariju, pod nazivom "Trgovačka štamparija M. Karića". 1906. uortačio se sa Đordem Đordevićem Muncom, ali ova zajednička štamparija nije bila dugog veka. Moša Kario – Karić otvorio je 1909. godine samostalnu štampariju, koja je imala i svoju filijalu u Leskovcu.

1909: Osnovan je Crkveni jevrejski hor "David". Potpredsednik hora bio je S. Hazan, a horovoda Drag. Španić.

1910: Predsednik JVO je Isak I. Beraha. Pod rukovodstvom Jakova Alkalaja, Jevreji Niša delili su hranu "prolazećoj sirotinji".

1. juna 1910. Moiz Makse Šaban postao rabin u Nišu.

1. jula 1910. Ruben I Geron stupio na službu kao đakon i učitelj i stalno se nastanio u Nišu.

Đorde Munc i Moša Karić ponovo su se uortačili, s tim što je jedna njihova štamparija ostala u Nišu, a druga je prenetu u Beograd. Ova niška zajednička štamparija nosila je naziv "Prva električna štamparija Đorda Đ. Munca i M. Karića" i radila je u Nišu sve do Prvog svetskog rata.

Maja 1910. dogodio se nemio slučaj, koji se ipak dobro završio. Policijsko odeljenje Načelstva okruga Niškog izdalo je, pod br. 12433/13. juna 1910, na molbu Davida Nahmijasa, jednog od najpoznatijih Jevreja Niša, sledeće uverenje:

"1. Da se 27. Maja t. god. po podne pronco glas po Nišu, da je jedna devojka iz sela Vrezine nestala i da je zaklana u kući Davida Nahmijasa, zbog čega je masa seljaka htela silom da prodre u njegovu kuću, da sveti smrt devojčice, no u tome je sprečena od strane policijske vlasti; i

2. Da je ista devojčica posle izvesnog vremena od pronetoga glasa o njenom nestanku nađena u Vrežini kod svoje kuće, gde je bila otišla, pošto je trešnje prodala u domu Nahmijasovom i novac primila. Devojčica je bila potpuno zdrava, prema čemu je jasno, da je pronet glas o njenom ubistvu samo izraz neosnovanog verovanja, da se Jevreji pričešćuju hrišćanskom krvlju..."¹⁹

Predsednik JVO Isak I. Beraha sazvao je tom prilikom vanrednu sednicu odbora JVO, koja je odlučila da se i pismeno zahvali Ljubomiru Markoviću, načelniku Okruga niškog, "na pravom starešinskom i taktičnom držanju, jer ste kao pravi starešina našli za potrebno da lično obaveštavate onu masu, da od izmišljenog događaja nema ni pomena..."²⁰

17. septembra 1910. uputio je Isak I. Beraha molbu komandantu XVI pešadijskog puka u Nišu:

"U mesecu Septembru ove godine nastupaju veliki praznici Mojsijeve veropovedi, koje Jevreji na najsvečaniji način svetkuju prema religioznim običajima,

19) Isto.

20) Isto.

tako da 21. i 22. Septembra praznuje se "Nova Godina" – Roš–Ašana – a 30. Septembra veliki praznik "Suden–dan" – Jom Kipur. Pa kako ove naše velike praznike, prema religioznim običajima Mojsijeve veroispovedi praznuju, na najsvečaniji način sa svima članovima u svom hramu, to Uprava Niške Crkvene školske Jevrejske opštine učtivo moli G. Komandanta, da svima vojnicima Mojsijeve vere, koji služe kadar, kao i rezervistima, u područnoj Vam komandi, za napred označene dane odobrite potrebno odsustvo, kako bi na jedan dan ranije pre praznika svi bili u svojim kućama radi crkvenih obreda."

Dan kasnije odgovorio je komandant puka, pod brojem 6519, da će se vojnici–kadrovci pustiti na odsustvo, ako to bude služba dozvoljavala, a da se obveznici ne mogu pustiti, "jer se nema zakonskog oslonca".²¹

Tim povodom intervenisao je dr. Isak Alkalaj, zastupnik rabina JVO u Beogradu (pismo br. 65/18. septembra 1910), ali bez uspeha.

Sa istim problemom suočio se Nišlija Čelebon Josifa Konfino, koji je tada služio svoj vojni rok u Vranju.

7. marta 1912. on piše predsedniku JVO u Nišu:

"Sedoh davam napišem nekoliko reči i davaz zamolim i davam kažem štaje bilo samnom.

Danas utornik biosam na raport komandantu puka i tražio sam da me pusti deset dana osustvo, za naš pesah, ida idem kući i jon menije pustio, nego to mije kazo, da on nemože dami pusti bez dok nedobije naredenje od komandanta divizije, i jondak može dame pusti čim naredi komandant divizije, i kazomije davaz kao predsednik naše opstine, da vam pišem davi idete kod komantanta divizije ida ga zamolite idamu kažete kaki je taj praznik veliki da moram ga čuvati, idamu sve kažete, i tako čim dobija moj komandant puka naredenje od komandant divizije, odma mora dame pustu, tako mije kao moj komandant puka da tako radim da vam pišem kako treba vi da radite, ija sam odma seo davam opet pišem sve štami je komandant kazo kako da radite, Još mije to kazo, da za takvi veliki praznici izlazi uvek naredba dase svi mojsijevaca pustu kući, radi izdržavanja vere.

Sad vas pokorno molim da budete tako dobri da to učinite, jer je greota od boga da ja nebudem kući sad za taj praznik, i greota je ida jedem hamec, kad se može sve učiniti samo ako vi očete da uradite dame pustu...

Ostajem vaš ponizni Čelebon Josifa Konfino vojnik u prvi puk, Vranje"²²

1915: Predsednik JVO je David Pinto, rabin Moše Šaban, šahter Isak I. Levi, a članovi uprave: Avram I. Levi, Jakov Rubenović, Leon Mošić, Rufa Almuzlinović, Geršon Mošić i Samuilo Melamed.

30. jula 1915. Šaul Karić, slovoslagač štamparije "Novosti" Munca i Karića, oglašen je za stalno nesposobnog, po članu 4, tačke 57, Uredbe o oslobodenju obveznika od službe u narodnoj vojsci.

17. oktobra 1915. održana je u Nišu vanredna sednica zajedničkog odbora niške i beogradske Crkveno–školske jevrejske opštine. Verovatno je to bila poslednja sednica pred bugarsku okupaciju Niša.

21) Isto.

22) Isto. Porodica Čelebonović iz Niša nazivala se Konfino. Prvi koji je promenio prezime bio je Zaharija, sin Čelebona Konfina, rođen u Nišu 1856, streljan na Bubnju 1941.

31. decembra 1915: Crkveno–školska jevrejska opština u Pirotu ostala je bez rabina i šahtera. Niš je uputio svog dakona (sic!) i šahtera Rubena Gerona da u pirotskoj sinagogi vrši verske obrede do povratka rabina te opštine.

"CION"

Jula 1902. god. posetio je Niš Jakov Moše Kalev, član Izvršnog veća cionista Bugarske. 11/24. jula 1902, tačno u 23:10, napisali su članovi provizornog komiteta društva "Cion" u Nišu Akcionom komitetu cionista u Beču pismo sledeće sadržine:

"Povodom cionističkog predavanja g. Jakova Moše Kaleva, člana Izvršnog veća cionista Bugarske, obrazovali smo mi, niški Jevreji, cionističko udruženje u našem gradu. Da živi predsednik nacionalnog pokreta dr Herc! Živeli članovi Akcionog komiteta!"

Pismo je na francuskom jeziku, napisano na formularu "Niškog jevrejskog školskog odbora", a potpisali su ga Isak Beraha, Salomon Mandil, Zaharija Čelebonović, Moše Aladžem, Salomon Mandil i Sabitaj Djaen.²³

Šabitaj (Sabitaj) Djaen (1883–1946) došao je kratko vreme pre toga u Niš. Rodom iz Plevne (Bugarska), završio je u Carigradu rabinski seminar i u Nišu postavljen za učitelja hebrejskog jezika. Tamo se oženio Zimbulom, kćerkom Davida Nahmijasa. U gradu je ostao samo oko dve godine. Tu je počela njegova veoma bogata, burna i kontroverzna karijera (učitelj u Travniku, Sarajevu i Beogradu, novinar i pisac pozorišnih komada, reditelj i glumac, propagator cionizma, bitoljski nadrabini, glavni sefardski rabin u Argentini, u Bukureštu...).

3. septembra 1902. molili su Isak Beraha, predsednik društva "Cion" u Nišu i sekretar S.J. Djaenović (sic!), da im Akcioni komitet pošalje 4–5 blokova "šekela".²⁴

Od 1902. do 1911. nisu sačuvani dokumenti o cionističkoj delatnosti u Nišu. Za vreme velikog školskog raspusta 1911. godine, boravio je u rodnom gradu Avram Nisim, koji je studirao medicinu u Beču i tamo bio član "Esperanse". A. Nisim osnovao je te godine u Nišu srednjoškolsko cionističko društvo "Maks Nordau", za čijeg je prvog predsednika izabran Mordehaj – Konfino, tada učenik VI razreda gimnazije.²⁵

1913. godine osnovano je društvo "Hašahar" (Zora). Na čelu "Hašahara" bio je tada Samuilo Nisim, Avramov brat.²⁶

Prvi svetski rat prekinuo je cionističke aktivnosti.

Duša cionističkog pokreta posle rata bio je Leon Eškenazi, koji je bio neko vreme učitelj u jevrejskoj školi, a kasnije je otvorio agenturu. Leon Eškenazi znao je nekoliko jezika i bio je veoma aktivan, naročito među omladinom. Za pojmove starijih Nišlija bio je "fantasta", dok su ga omladinci veoma cenili.

Učestvovao je u skoro svim jevrejskim nacionalnim skupovima. Za svoje zasluge upisivan je nekoliko puta u Zlatnu knjigu KKL–a, Jevrejskog nacionalnog fonda.

23) Centralni cionistički arhiv, Jerusalim, Z1/336.

24) Isto, Z1/337.

25) Arhiv Hitahdut ole Jugoslavija, B–58.

26) Isto, A–50.

Izvesno vreme predsednik MCO (Mesne cionističke organizacije) bio je dr. Borivoje Beraha.

8. januara 1934. održana je u Nišu Pokrajinska konferencija Saveza cionista, kojoj su prisustvovali delegati iz gradova Srbije, Makedonije i Kosova.

Posle skupštine od 6. marta 1936, za predsednika MCO Niš izabran je Šaul Nisim, za potpredsednika Jakov-Žak Varon; sekretar je bio Danilo Bukiš; poverenici za KKI David Levi i Marko Abenšoam; poverenici za škel bili su Bora Alkalaj i Bukus Koen; članovi uprave MCO: dr. Borivoje Beraha, Binja Levi, Rudi Varon i Mika Varon; delegat WIZO (Svetska ženska cionistička organizacija): Lenka, supruga Šaula Nisima; delegat za Keren hajesod (Osnovni fond Jevrejske agencije): Samuilo Elazar.

Pokrajinska konferencija cionista Srbije u Nišu, 7 – 8. I 1934.

Ispred zgrade Sinagoge u Davidovoj ulici:

Leon Kamhi iz Bitolja, Šaul Nisim i Bora (Avram) Alkalaj iz Niša, Josef Behar, Priština–Skoplje, dr Žak Kalderon, Nišljija iz Beograda, Leon Eškenazi iz Niša, gdja Lande iz Skoplja, dr Avram Verber–Avišur iz Beograda, dr Žak Konfino iz Leskovca, mr ph Ašher Ašerović, Priština–Skoplje, Danilo Bukiš i Izrailo Hazan iz Niša, Rita Koen iz Skoplja, Moše Aškenazi, šalijah Hašomer hacaira iz kibuca Merhavija u Bitolju.

*Pokrajinska konferencija cionista Srbije u Nišu, 7 – 8. I. 1934, ispred niške sinagoge.
iz arhive Ž. Lebl*

NIŠKI JEVREJI U RATOVIMA SRBIJE

Drugi balkanski i Prvi svetski rat i rodoljublje članova jevrejskih zajednica Srbije i Bugarske doveli su do mnogih porodičnih tragedija. Često je polovina porodice živela na jednoj od zaraćenih strana, a polovina na drugoj, te je ponekad

pucao brat na brata. O takvoj situaciji pisao je u svojim sećanjima Hajim – Mika Levi (Mika Lević–Lektres), obućar iz Beograda, poreklom Nišlija.

Mika Lektres rođen je 1895. u veoma siromašnoj porodici. Od četrnaestoro dece ostalo je živo samo četvoro. Dva brata blizanca smrznula su se za vreme Prvog srpsko–bugarskog rata 1885. Lektres se prijavio kao borac–dobrovoljac. Za hrabrost u borbama protiv Bugara 1913. odlikovan je i proizveden u čin kaplara. Posle jedne teške borbe, pomogao je bugarskom zarobljenom vojniku Leonu Rafajlovu iz Sofije da previje prebijenu ruku i prebacio ga do bolnice. Godine 1914. pao je Mika u bugarsko zarobljeništvo. Iako promrzlih i potpuno crnih tabana, bio je određen na težak rad po drumovima i klanicama, od četiri sata izjutra do kasno u noć. Leon Rafajlov, koji je kao ratni invalid vršio dužnost stražara u garnizonu, uspeo je da premesti pobratima Miku na rad u fabriku obuće.

"Bugarske vlasti dopustiše da zarobljenici mojsijeve vere mogu prisustvovati proslavi jevrejskog praznika Jom Kipur u sofijskoj sinagogi... Sutradan su naši, francuski i italijanski zarobljenici slušali posle molitve divnu besedu rabina Pipano. Govorio je na bugarskom i tekle su mu suze. I mi smo svi plakali pod utiskom njegovih reči: 'Braća koja su se na Jedrenu borila protiv zajedničkog neprijatelja, ustala su danas jedan na drugoga. Mnogi bugarski Jevreji u srodstvu su sa srpskim Jevrejima, pa ipak su se borili među sobom...' Rabin je istakao primer Leona Rafajlova i Mike Levića: "Mika je spasao život Leonu. Sudba je htela da prvo jedan dopadne ropstva, pa onda drugi. Evo ih danas u ovom svetom hramu, stoje jedan uz drugoga kao rođena braća..."²⁷

U balkanskim i Prvom svetskom ratu poginuli su sledeći niški Jevreji:

Moša Avramović
Rafael Avramović
Mordehaj Bora Alkalaj
Josif Benvenisti
Binja Daniti
Mika P. Gedalja
Rahamim Sason Kapon
Jakov Kario–Karić
Ašer M. Levi
Avram Rahamim Mandil
Josif B. Meir
Danilo Mevorah
Geršon Mevorah
Zdravko I. Nisim
Avram Pelosof
Nisim Pelosof
Benjamin Rafael
Moša S. Ruso.

U vezi s tim zanimljivo je doneti crticu iz pera dr Avrama Nisima:

"Bilo je to za vreme Balkanskog rata 1912/13. godine, u kome sam učestvovao kao dobrovoljac – student medicine – kao lekarski pomoćnik u Vojnoj bolnici "Čelekula" u Nišu. Prilikom moje prve posete u oslobođeno Dušanovo Skoplje, sreo sam

---

27) Iz rukopisa Mike Levića–Lektresa, str. 38.

svog bivšeg školskog druga, tada aktivnog oficira Tasu Dinića (pred drugi svetski rat bio je narodni poslanik, koji je u Skupštini pucao na predsednika vlade dr Milana Stojadinovića). Taj moj drug Tasa Dinić iznenadio me je rečima: 'E, moj Avrame, da nije bilo našeg 'filozofa' sumnjam da bismo stigli u Skoplje pre 'braće Bugara!'

Taj njegov 'filozof' je bio Nišlija, Nisim Pelosof, sin ćevabdžije Solomona Pelosofa, zvanog 'Salamon el Arap'.

Po pričanju moga druga Tase, koji je bio njegov komandir, u odsudnoj borbi kod Kumanova počeli su naši da odstupaju, a naš Pelosof digne zastavu i povikne: 'Napred, Nišlije, za Kralja i Otadžbinu!'

Na taj povik vojnici pođu napred i probiju front.

Sem junaka Pelosofa, niški Jevreji dali su još nekoliko žrtava u Balkanskom ratu:

1) Ašer Levi, rezervni poručnik, u mirno doba bankarski činovnik iz Beograda, umro je na vojnoj dužnosti u Štipu.

Kratak nekrolog sa njegovom fotografijom izašao je u "Ilustrovanom albumu" Balkanskog rata, koji je izdao Šijački;

2) Zdravko Nisim, konjički podnarednik, stariji brat Braće Nisim, trgovaca iz Niša, koji su streljani 1942. na Bubnju kod Niša;

3) Jakov Karić, obučar iz Niša, brat Braće Karića, štampara iz Niša, koji su se docnije preselili u Beograd.

Poslednja dvojica poginula su na Merdarima pri jurišnom napadu na Turke zapadno od Vranja." ²⁸

Godine 1929. podignut je kraj Niške Banje spomenik borcima Niša i okoline, koji su pali u Prvom svetskom ratu. Na ploči koja se nalazi na istočnoj strani, uklesana su imena Jevreja.

U Nišu je 1915. boravilo dosta Jevreja iz Beograda, među njima i advokat David A. Koen (1854 – 1916), brat slikara Leona Koena. David je bio poznat kao veliki srpski rodoljub. Njegovi patriotski govori, koje je držao u Beogradu i po gradovima Srbije gde je bilo jevrejskog življa odmah posle Ustava iz 1888. godine, koji je ukinuo ograničenja za Jevreje, objavljeni su 1897. u vidu brošure pod naslovom *Besede posvećene srpskoj omladini Mojsijeve vere*. Prihod od prodaje brošure bio je namenjen fondu siromašnih velikoškolaca i Srpsko-jevrejskoj omladinskoj zajednici. Posle balkanskih ratova, David A. Koen napisao je knjigu *Bog čuva Srbiju* – Apoteoza srpskom geniju u svetlosti religije. Knjiga je objavljena u Beogradu početkom 1915. U Jednoj od svojih beseda Koen je govorio o nasilju nad srpskim življem u Makedoniji. Kada su Bugari okupirali Niš, pozvali su Koena i zahtevali od njega da se odrekne svojih stavova, što je Koen odlučno odbio. Poveden je u internaciju, ali je na putu za "staru Bugarsku" – u Surdulici – ubijen.²⁹

"JEVREJSKA TRAGEDIJA"

Veoma je zanimljiva činjenica da su u Nišu sahranjeni ne samo vojnici koji su pali u redovima srpske vojske već i vojnici i oficiri koji su se borili i pali u protivničkom taboru, možda baš od metka nekog Jevrejina.

28) Iz ostavštine pok. dr Avrama Nisima.

29) Rista St. Delić, *Jevreji u Jugoslaviji*, Beograd 1938, 60.

Na Tiša beav 1923. godine, Hevra kadiša u Nišu održala je pomen i tim vojnicima. U listu "Židovska svijest" navode se i imena tih vojnika:

Heinrich Friedmann iz Pešte
Franc Kohn iz Bukovika
Mono Stein
Heinrich Beck iz Pešte
Anton Steiner
Nathan Strinblig
Max Gazer
Josef Schwarz iz Baranje
Simon Holzer iz Slavonije
Borkan Krauss iz Marijenbada
Simon Weinberg iz Osijeka
Bertold Blau iz Madarske
Mathias Klein iz Pešte
Wilhelm Basch iz Praga
Bernard Suess iz Beča...³⁰

*Spomenik na jevrejskom groblju u Nišu. iz arhive
Ž.Lebl*

30) Židovska svijest 230/13. jula 1923, 2.

Julius Basch iz Praga, otac jednog od vojnika iz austrougarske vojske, koji je ranjen kraj Niša i kasnije podlegao ranama, pisao je 9. novembra 1915. niškom rabinatu da je preko Srpskog društva Crvenog krsta u Nišu saznao o smrti sina jedinca Wilhelma, koga je za vreme dok je ležao u garnizonskoj bolnici negovao učitelj Moša Šoamović. Otac je molio da mu se izda umrlica za sina, da se obeleži jevrejski datum smrti i da mu se napiše da li njegov sin počiva na jevrejskom groblju. Na poledini molbe vidi se da je Wilhelm Basch preminuo 16. maja 1915–14. nisana 5675 – i da je sahranjen na jevrejskom groblju.

Za vreme okupacije Niša, 28. maja 1916. primila je jevrejska zajednica molbu da se omogući dr Jakobu Singeru, vojnom rabinu, da održi bogoslužjenje za Jevreje nemačke vojnike, u petak, 3. juna 1916, u niškoj sinagogi.

Od 15. novembra 1916. datira i pismo bugarskom načelniku Moravske vojne inspekcione oblasti sa priloženim spiskom niških Jevreja koji su internirani u Staru Bugarsku i molbom da se oslobode i vrate iz internacije. Ni vojne ni civilne vlasti nisu objasnile porodicama zašto su ovi ljudi internirani. Niška jevrejska zajednica bila je prinuđena da izdržava mnoge siromašne porodice interniranih.³¹

Trećeg januara 1916. predsednik JVO u Nišu bio je David Pinto, a pod bugarskom okupacijom, od 24. januara 1916, sastav JVO bio je sledeći:

Rabin: Isak Josef Levi (63); pomoćnik rabina: Moše Šaban (45); predsednik JVO: Solomon Ruso; sekretar za nemački jezik: Azriel Ezra iz Beograda; članovi uprave: Markus Nahmijas, Rufa Almuzlino, Geršon B. Moše, Geršon Mevorah, Presijado Gedalja, Isak H. Levi.

1988.

(Odlomak)

---

31) Istorijski arhiv Niš.